

UOT: 634. 1/ 7.11. 22. 233. 232. 25.

AZƏRBAYCANDA MEYVƏÇİLİYİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİSAF PERSPEKTİVLƏRİ

İ.S.QURBANOV, V.M.ƏLİYEV

Azərbaycan ET Bağçılıq və Subtropik Bitkilər İnstitutu

M.M.QURBANOV, İ.A.BƏYƏHMƏDOV

Quba Regional Aqrar Elm Mərkəzi

Məqalədə son 10 ildə Respublikada meyvəçiliyin vəziyyəti və inkişaf istiqamətləri haqqında məlumatlar verilir. Xarici ölkələrlə integrasiyanın nəticəsi olaraq ölkəmizdə yeni, daha müasir texnologiyalar əsasında meyvə bağları salınmış, ildən ilə bunların sahələri artır və bağçılığa öz təsirini göstərir.

Açar sözlər : Yeni texnologiyalar, intensiv tipli alma bağları, introduksiya olunmuş alma sortları, intensiv giləs bağları, introduksiya olunmuş giləs və gavalı sortları.

Azərbaycanın torpaq – iqlim şəraiti müxtəlif olduğuna görə burada tumlu (alma, armud, heyvə), çəyirdəkli (gilas, albalı, şaftalı, gavalı, alca, və s.), qərzəkli (qoz, fındıq, şabalıd, badam), subtropik (nar, zeytun, innab, püstə, feyxoa, şorq xurması, kivi, əncir və s.) və sitrus (limon, narıngi və s.) meyvə bitkiləri müvafiq bölgələrdə, geniş sahələrdə becərilir. Sovetlər birliyinin dağıldığı ərəfədə (1990-cı illərdə) respublikada ümumi bağ sahəsi 147000 ha təşkil edirdi və sort tərkibləri də meyvə növlərindən asılı olaraq müxtəlif miqdarda idi. (3)

Azərbaycan müstəqilliyi əldə etdikdən sonra xarici ölkələrlə integrasiyası yaranmış və müxtəlif, dünya bazarlarında tanınan meyvə (alma, armud, gilas, nar və s.) sortlarından ibarət olan yeni, daha müasir texnologiyalı bağlar salınmağa başlanmışdır.

Tədqiqatın materialı və metodikası: Tədqiqat və müşahidə işləri Quba-Xaçmaz bölgəsinin meyvə bağlarında aparılmışdır. Tədqiqat işi mövcud statistik məlumatlar və meyvəçilikdə qəbul edilmiş ümumi metodikalar əsasında aparılmışdır (3; 4; 5; 6; 7).

Tədqiqatın nəticələri və müzakirəsi. Hələ 1930- cu illərdə akademik Paşkeviçin məlumatına görə (1;2) Respublikamızın təkcə Quba-Xaçmaz bölgəsində 280 müxtəlif meyvə sortlarının olduğu qeyd edilmişdir. 1980- ci illərə qədər bölgənin dağətəyi qurşaqlarında (d.s. 600- 1000m) 10-a qədər alma, 40-a qədər armud, 5-ə qədər giləs sortları mövcud idi. Bunlar əsasən maili yamaclarda, təxminən 15 x 12m, 14 x 13 m sxemlərinə uyğun, 1910-1930-cu və ondan əvvəlki illərdə əkilmişdir.

1976-80-ci illərdə Respublikada meyvəçilik daha intensiv əsaslarla inkişaf etdirilmiş və 20 min ha-ya qədər yeni alma və armud bağları salınmışdır. Bu zaman Respublikaya 30-a qədər Avropa və Amerika

mənşəli meyvə sortları gətirilmişdi. Hal- hazırda həmin alma sortlarından fermerlər əsasən Qolden Delişes, Starkrimson sortlarını, qismən də Yeva, Qrinq, Aydared və Blək Steyman sortlarından istifadə edirlər. Qalan meyvə sortları isə fermerlər tərəfindən az istifadə olunur.

1996-cı ildə respublikada Torpaq islahatı aparıldıqdan sonra, bağbanlar yeni saldıqları meyvə bağlarında əsasən amerika mənşəli Qolden Delişes, Starkrimson, avropa mənşəli Qəndil sinab, Sosikoli reneti, Papirova, Melba, qismən də xalq seleksiyası sortları olan Qızıl Əhmədli, Cırhacı, Sarı turş alma sortlarından istifadə etmişlər.

Suverenliyini əldə etmiş respublikamızda xalq təsərrüfatının bir cox sahələrində olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da, o cümlədən meyvəçilikdə də yeni sortlardan ibarət olan, müasir texnologiyalara cavab verən bağ sahələri salınmağa başlanmışdır.

İlk dəfə olaraq Quba RAEM –nin təşəbbüsü ilə 2003 cü ildə Fransa dövləti ilə Azərbaycan dövləti arasında bağlanmış müqavilə çərçivəsində “ Frazer” (Fransa -Azərbaycan) layihəsi hazırlanaraq təsdiq edilmiş və buna uyğun olaraq, respublikaya yeni alma, armud və giləs sortları, həmçinin 4 yeni, virussuz calaqaaltı formaları (MM-106; M-7; MM-111; Payam -1) gətirilərək, həmin calaqaaltılar üzərində introduksiya olunmuş alma sortlarının əkin materialının (tinglərinin) kütləvi istehsalına başlanılmışdır. Bununla yanaşı 2005- 2007 ci illərdə respublikaya Fransada yetişdirilmiş, calaqaaltıları əsasən MM-9 və Pajam -1 olan, eləcə də dünya bazarlarında tanınan digər meyvə bitkiləri sortlarının əkin materialı gətirilməyə başlandı. Beləliklə, son 10 il ərzində Quba – Xaçmaz bölgəsində 700 ha-ya qədər, Qəbələ, İsmayıl, Şəki- Zaqatala və Gəncə-Qazax bölgələrində 400- ha –ya qədər, ümumilikdə

isə 1000 ha-dan çox 4x 1m; 4x 1,25m, 3,5 x 0,8m sxemi ilə qərb texnologiyası əsasında alma, armud, gilə və şaftalı bitkilərindən ibarət olan yeni bağlar salınmışdır. Bu bağların sort tərkibi isə aşağıdakılardan ibarətdir: alma bitgisi üzrə 20 sort: Qrani Smit, Fuji, Breburn, Jeramin, Qolden Delişes x 972, Simusi, Super-çif, Conaqold, Ağ renet, Renettes, Red Star, Qala, Çelencer, Mariri red, Brookfild, Prinsessa, Red Vinter, Sakuray, Baugene, Red Jonaprin. Bu müddət ərzində 4 armud sortu (Konferense, Red Vintes, Vilyams, Moldova gözəli), gilə bitgisi üzrə 26: (Belge, Burlat, Samba, Satin, Simmit, Sumbala, Svethart, Primyer giant, 0900 Ziraat, North vander, Kordia, Early lory, Buruks, Starks gold, Lambert, Mora cazzano, İmperatrice stefania, Adriano, Lapins, Ferovia, Biqarro moreu, Georgia, Amoris, Durone nero, Mora de Vingnala, Verano), gavalı üzrə 16: (Korona, Stella, Kaliforniya mələyi, Papaz alca, Laetitia, Angelino, Ruby Cranch, Black anber, Black diamond, Black splendor, Fuar, Fortuna, Black beauty, Black van, Early quin, Krimson glo), Eləcə də 10-a qədər şaftalı, albalı və alca sortlarından ibarət yeni meyvə bağları salınmışdır. Beləliklə, son 10 ildə təkcə Quba- Xaçmaz bölgəsində 80-ə qədər müxtəlif mənşəli meyvə sortlarından ibarət olan yeni bağlar salınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı sahibkarlar tərəfindən gətirilmiş müxtəlif meyvə sortlarının Quba- Xaçmaz bölgəsinin torpaq- iqlim şəraitinə uyğunlaşma dərəcələrini elmi əsaslarla araşdırmaq üçün onların təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi bir zərurət kimi qarşıda durur.

Yuxarıda adları qeyd olunan və hal-hazırda bağları mövcud olan 80-ə qədər yeni, müxtəlif meyvə sortları Respublikada bir çox yerli- xalq seleksiyası, Avropa və Amerika mənşəli sortların sıxışdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu vəziyyəti nəzərə alaraq Quba- Xaçmaz bölgəsi ilə yanaşı, digər bölgələrdən də bütün mövcud olan xalq seleksiyası sortlarının qısa müddət ərzində kolleksiya bağlarına cəlb olunması və genofond kimi qorunması problemi həll olunmalıdır.

Aparığımız müşahidələr, həmçinin Az. ETB və SBI və Quba RAEM-i mütəxəssislərinin fermerlərlə keçirdikləri seminarlar, fərdi söhbətlər əsasında yeni alma bağlarının salınmasında, seçilmiş sortlarla yanaşı, tinglərin calaqaqtısına da ciddi fikir verilir. Hal- hazırda adi meşə cırı almasına vurulmuş tinglər əvəzinə MM-106 calaqaqtısına vurulmuş və müasir bazar tələblərinə cavab verən alma sortları tinglərinə üstünlük verilir. Cırtan (karlik) calaqaqtılar qrupuna aid olan bu calaqaqtıda alma sortlarının tingləri güclü calaqaqtılara (meşə cırı) nisbətən ortaboylu və yığcam çətirli olduğuna görə 5x 3m; 5x 4m; 4x 4m sxemlərində əkmək mümkündür. Zəif boylu olan MM-9 və Pajam-1 calaqaqtılarına vurulmuş tinglər-

dən fərqli olaraq, MM-106 calaqaqtısına vurulmuş tinglərin xüsusi payalara çəkilmiş məftillərə bağlanmasına ehtiyac olmur və belə bağlar artıq üçüncü- dördüncü ili məhsula düşürlər.

2008-ci illərdən başlayaraq yeni texnologiyalar əsasında intensiv tipli gilə bağlarının salınmasına da başlanılmış və 2014-cü ilə qədər respublikaya 26 yeni, İtaliya, Fransa, Türkiyə, İran, hətta Avstroliya mənşəli gilə sortları gətirilmişdir. Hal -hazırda 4x 1,5m, 4x 1,75m, 4x 4m, 5x 3m sxemləri ilə salınmış belə gilə bağlarının ümumi sahəsi 80 ha-ya qədərdir. Qeyd edək ki, 4x 1, 5m və 4x 1,75m sxemləri ilə salınmış gilə bağlarında calaqaqtı kimi klon calaqaqtılarından istifadə edilmiş və bu bağlara, yeni, intensiv tipli alma bağlarında olduğu kimi, cərgələr üzrə 3,5-4m hündürlüyündə ağac, yaxud dəmir payalardan istifadə edilərək 3-4 mərtəbə üzrə çəkilmiş məftillərə ağacların budaqları bağlanılır. Belə bağlar, iqtisadi cəhətdən səmərəli olub, onlardan 4-5 ci illərdən başlayaraq 15000-17000 man / ha xalis gəlir əldə edilməsi proqnozlaşdırılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada yeni texnologiyalar ilə salınmış alma, gilə, gavalı, nar və digər meyvə bitkilərinin gələcək onilliklərdə sahələrinin daha da artması, həmin bağlardan istehsal olunan meyvə məhsullarının xarici ölkə bazarlarına çıxarılaçağından çox asılı olacaqdır. Çünki bu tendensiya ilə gedən inkişaf, yəni bağ sahələrinin artması və onlardan alınacaq məhsul ölkəmizdə ərzaq bolluğu yaratsa da, artıq məhsulun ixracı problemi ortaya çıxacaqdır. Odur ki, respublikada bağçılığın daha da inkişaf etməsi, yetişdiriləcək meyvə məhsulunun realizasiyasından, əldə olunan gəlirin miqdarından, o cümlədən daxili bazarın ilboyu tələbatının ödənilməsindən, ixracdan və emaldan asılı olacaqdır.

Nəticə: 1. Müasir bağçılıqda klon və cırtan calaqaqtılardan istifadə edilməklə vahid torpaq sahəsindən maksimum dərəcədə istifadə edilərək yeni salınmış bağın qısa müddətdə (3-4 ilə) məhsula düşməsinə fikir verilir.

2. Yeni salınmış bağlarda indiki zaman üçün əhəmiyyətli olan 5-6 meyvə sortlarından istifadə edilir. Gələcəkdə rəqabətə davamlı yeni meyvə sortlarının yaranması və introduksiya olunması nəticəsində bu sortlar öz iqtisadi əhəmiyyətini itirə bilər.

3. Gələcəkdə yeni introduksiya olunmuş meyvə sortlarının təsərrüfat- bioloji xüsusiyyətlərini elmi əsaslarla öyrənməklə bu problem həll oluna bilər.

4. Əcnəbi meyvə sortlarının yerli xalq seleksiyası sortlarını sıxışdırılmasını nəzərə alaraq, milli sərvət kimi, Respublikada bütün meyvə bitkilərinin növ və sortları üzrə müvafiq kolleksiya bağlarının salınması ilə onların qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması mühüm problem kimi həll olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1.Qurbanov, İ. S., Əliyev V. M., Babayev B. G., Meyvəçilik. Bakı, 2009, 234 s. 2.Sadiqov Ə.N., Sadiqova N.M. Azərbaycanda alma bitkisi., Bakı, 2005, s. 7-145. 3.Həsənov Z. M., C. Əliyev. Meyvəçilik. Bakı, 2011, 376 s. 4.Колесников В. А Методы изучения корневой системы древесных растений. Изд-во «Лесная промышленность»,М.1971,146 с. 5.Дуброва П.Ф.Методика экономической оценки сортов плодовых и ягодных культур.Саратов,1958,34 с. 6.Потапов В.А. Программа и методика исследований по вопросам почвенной агротехники в интенсивном садоводстве. Мичуринск,1976, 100 с. 7.Под редакцией Зубоченко В.Т. и др. Методические указания по устройству территории многолетних насаждений. М. «Агропромиздат», 1985, 20 с.

Современное состояние плодоводства в Азербайджане и перспективы ее развития

И.С.Курбанов, В.М.Алиев, М.М.Курбанов, И.А.Бейяхмедов

В статье приведены основные тенденции развития современного плодоводства в Азербайджане, а так же сведения о новых интродуцированных сортах яблони, груши, черешни и сливы.

Учитывая настоящее положение в плодоводстве, обоснована необходимость создания коллекционных садов по соответствующим видам и сортам плодовых культур.

Ключевые слова: Новые технологии, интенсивные яблоневые сады, интродуцированные сорта яблони, интенсивные черешневые сады, интродуцированные сорта черешни и сливы.

Current state of horticulture in Azerbaijan and its development prospects

İ.S.Gurbanov, V.M.Aliyev, M.M. Gurbanov, İ.A. Beyahmedov

The article presents the main trends of modern fruit growing in Azerbaijan, as well as information about the new introduced varieties of apple, pear, cherry and plum.

Given the present situation in the plane dovodstve, the necessity of creating a collection of gardens on appropriate species and varieties of fruit crops.

Keywords: new technologies, intensive apple orchards, introduced a variety of apple, intense cherry orchards, introduced varieties of cherries and plums.